

Відтворення символіки кордону по вертикалі в українських та російських перекладах англомовної поезії XIX-XX століть

К. О. Панасенко

Херсонський державний університет, м. Херсон, Україна
Corresponding author. E-mail: panasenkkat@gmail.com

Paper received ; Accepted for publication .

Анотація. Статтю присвячено проблематиці відтворення символів кордону по вертикалі в українських та російських перекладах англомовної поезії XIX-XX ст. з метою мінімізації труднощів, з якими може зіткнутися перекладач у процесі відтворенні подібних елементів художнього тексту. Процес здійснення розвідки уможливив зіставлення основних значень слів-символів кордону по вертикалі в англомовній та східнослов'янській лінгвокультурах та виявлення основних перекладацьких способів та прийомів відтворення символічних значень, закладених у художньому тексті, засобами цільової мови.

Ключові слова: переклад, символ, адекватність, кордон, вертикаль.

Поняття «символ» у перекладознавстві на даному етапі розвитку цієї ще зовсім молоді дисципліни поки що не отримало свого визначення. Услід за В. М. Кикотем [6], М. О. Новиковою та І. М. Шамаю [9, с. 19], праці яких присвячені проблемам функціонування символів у художньому тексті (у тому числі, в поетичному) та особливостям відтворення символічних значень, закладених у вихідному тексті (далі – ВТ), засобами цільової мови, ми схильні розглядати символ у співвідношенням з категорією «адекватність». Символ виступає одним із сигналів-маркерів поетичного підтексту, що формується внаслідок інтеграції конотацій лексичної одиниці в дистантно та контекстно розміщених надфразових єдностях [6, с. 43]. Специфіка емоційності та експресивності символу (на відміну від інших художніх засобів) полягає в його «згорнутості», імпліцитності, яка може призвести до невідтворення або спотворення символіки ВТ у перекладі (далі – ПТ) та стати причиною труднощів, пов'язаних із виокремленням, класифікацією та/або інтерпретацією символів, що в результаті можуть призвести до неадекватного перекладу. Необхідність подолання такого роду проблем обумовлює **актуальність** статті.

Мета і завдання статті передбачають зіставлення основних значень слів-символів кордону по вертикалі в англомовній та східнослов'янській лінгвокультурах, а також визначення головних засобів відтворення цих символів в українських і російських перекладах англомовної поезії XIX-XX ст.

З найдавніших часів люди намагаються зрозуміти себе і свій зв'язок із оточуючим простором. Існує два основних способи пояснення цього зв'язку: або розуміння себе як складової частини великого універсуму, або відмежування від інших та визнання своєї унікальності [15, с. 21]. Саме ці дві тенденції, ймовірно, пояснюють той факт, що простір існування людини представлений *мікро-, мезо- та макрокосмом*. Людина є малим світом, мікрокосмом, а навколишній космічний універсум постає великим світом, макрокосмом [1, с. 16]. Проміжною ланкою між мікро- та макрокосмом є мезокосм, до якого пристосоване повсякденне сприйняття людини [10, с. 211].

Осмилення людиною себе та свого місця у межах мікро-, мезо- та макрокосму, ймовірно, призвело до наділення простору символічними, тобто надзвичайно важливими, значеннями як для окремої людини, так і

для людських колективів. Символіка простору належить до однієї з найдавніших символічних мов людства, а одним із її найдревніших і найважливіших протиставлень є опозиція «свій»/«чужий» [9, с. 21], що проявляється на усіх трьох рівнях. Здатність повноцінно функціонувати лише у просторі, до якого людина пристосована, та непридатність структур людської свідомості для пізнання того, що виходить за рамки звичного для людини світу [10, с. 211], ймовірно, призвели до того, що весь простір архаїчної людини окреслений видимими і невидимими кордонами, дотримання яких упродовж століть і тисячоліть було принципово важливим не лише для політики, але й для культури [9, с. 64], оскільки перехід через кордон завжди обумовлює встановлення контакту між «своїм» та «чужим» світами, тому кордон вважають найнапруженішою та конфліктною ділянкою простору в будь-якому традиційному «образі світу».

Символізація кордону, що має багатотомову традицію, не втрачає своєї актуальності як у культурі, так і в літературі сьогодення, зокрема у поезії, де символи кордону виступають дієвим засобом вираження у стислій формі мотивів безпеки/небезпеки, життя/смерті тощо, адекватна інтерпретація чого є запорукою правильного сприйняття і розуміння авторської інтенції цільовим читачем.

Символічне членування простору по горизонталі відбувалося відносно просто: його «мітки» або були задані природним оточенням, або цілеспрямовано споруджувалися на поверхні Землі. Символічне членування у вертикальному вимірі ані подібних штучних, ані природних кордонів мати не могло, тому вважається, що по вертикалі існують лише символічні кордони верху/низу дерева або іншої рослини, гори і неба [9, с. 73]. Цей факт сприяє тому, що, на відміну від символіки кордону по горизонталі, широко представленої в англомовній поезії XIX-XX ст., апеляція до символіки кордону по вертикалі не відзначається особливою частотою.

Символікою кордону між людським світом та нижнім іншосвітом наділені *підшови ніг*, що пов'язані із хтонічним началом, оскільки більше інших частин тіла наближені до землі. Як прикордонна «точка» зіткнення з землею, ноги слугують провідником «духовних флюїдів», що пояснює заборони на будь-який контакт із земним ґрунтом «представникам» божеств [7]. З іншого боку, поширені уявлення про передачу

сили через дотик ноги з землею: ногами людина торкається Землі-Матері, яка дає всьому життя, а через деякий час забирає його у своє лоно.

Причетність ніг до нижнього, хтонічного, світу у слов'ян пояснює повір'я, згідно з яким, людина, яка лежить на смертному одрі, в голові має янголів, а в ногах – чорта. Показово, що проникнення в іншосвіт, населений демонами, як і вихід з нього, здійснюються насамперед за допомогою ніг.

Подібним до сприйняття ніг східними слов'янами, є перцепція англійської номінації *foot* як прикордонної точки між світами: "Usually ambivalent. Direct contact with mother earth; <...> dying, passing on as well as slow wandering. Bare feet is a sign of mourning and respect. Feet are points of contact with the ground, good conductors of the magical or spiritual fluid with which a holy man is charged and which would disappear if in contact with the ground [12]. "<...> the shoe, like the foot and the footprint, has also a funereal implication; <...> a dying man "is going away" [11, с. 111].

Символічним значення кордону між людиною та хтонічним потойбіччям наділена номінація *feet* у наступному фрагменті поеми Т. С. Еліота "The Waste Land": *My feet are at Moorgate, and my heart / Under my feet. After the event / He wept. He promised 'a new start.' / I made no comment. What should I resent?* [14]. Індикатором місця у цих рядках є номінація *Moorgate*, яка одночасно є назвою вулиці і станції метро в Англії. У зв'язку із цим, лірична героїня може знаходитися або на зазначеній вулиці, або у метро. Якщо припустити останній варіант, її серце справді знаходиться *під землею*. Але таке потрактування є дуже спрощеним. У контексті поеми, проїнятої мотивом безпліддя та духовної смерті сучасної для поета цивілізації, автор використав фразу *my heart under my feet* з метою відтворення жалюгідного стану жінки, адже *under feet* передбачає вихід за межі людського мікрокосму через кордон – ноги – до нижнього світу, а ширше – до пекла. Ймовірно, слово *event* вжито на позначення сексуального зв'язку (скоріше за все – неприємного) між жінкою та чоловіком, адже у подальших рядках йдеться про те, що чоловік плакав – *After the event he wept* – та пообіцяв жінці почати з початку – *He promised 'a new start*, але реакція жінки байдужа. Очевидно, автор прагне виразити ідею про те, що у сучасному для нього світі люди не піклуються про те, щоб змінити своє становище, почати життя спочатку, адже їх духовний стан, приближений до пекла, став сприйматися як норма. Ось як перекладено ці рядки в українському ПТ(1) І. Драча та російському ПТ (2) Я. Пробштейна: *Мої ноги в Маргейті, а серце моє / Під ногами у мене. Коли ж він прохолов, / То плакав та обіцяв: «Нове життя настає!» / Я ж промовчала – хіба ж мені вірити знає?* [4, с. 79] та *Ногами я в Мургейте, а под ногами / Сердце. Я не кричала. / После он плакал. Знаете сами. / Клялся начать жить сначала* [5]. Обидва перекладачі відтворюють символіку обставини місця *under feet* словниковими відповідниками *під ногами* та *под ногами*, що маркують жалюгідний стан жінки, тобто додатковий смисл в обох ПТ експлікований.

Інтенсифікатором ідеї кордону між благим «верхом» та людським світом, що виражено у ВТ

імпліцитно, наділена номінативна одиниця *крыша* у російському ПТ Л. Ситника вірша Е. Дікінсон "Who has not found the Heaven – below": *Who has not found the Heaven – below / Will fail of it above – For Angels rent the House next ours, / Wherever we remove – [3] – Кто не нашел небес внизу, / Тот не найдет и выше, / Снимает ангел надо мной / Жилье под самой крышей* [3]. Символіка іменника *крыша* представлена такими значеннями: "верхня частина житла, що обмежує «свій», освоєний, внутрішній простір від «чужого», природного, зовнішнього; розділяє «верх» (небо) і «низ» (світ людей). Через дах, як верхню межу будинку, за віруваннями слов'ян, виходить з дому душа вмираючого, тому в разі тривалої агонії піднімали або знімали коник даху. Через дах відбувалося спілкування з іншим світом, з міфологічними персонажами, духами [7]. Отже, таку ампліфікацію у ПТ можна було б виправдати, адже перекладач передає сему близького сусідства між світами. Однак у ВТ цей кордон майже змитий, тоді як у ПТ він виражений експліцитно. До того ж, перекладач, представляючи благий, «високий», іншосвіт через янголів, удається до надмірної профанації, зокрема за рахунок вживання фрази *снимает <...> жилье под. самой крышей*, що в контексті високого поетичного стилю ВТ убачається неприпустимим.

У символіці кордону на рівні мезокосму виділяється також такий елемент даху, як *димар*, який осмислюється як відкритий кордон, посередник між світами, місце, пов'язане зі світом мертвих. Східні слов'яни вважали, що біля димоходу знаходиться місце домовика. Димар у слов'ян сприймався як канал, яким душі померлих ідуть у потойбічний світ, а душі новонароджених з'являються на світ. Українці вважали, що смерть, приходячи за людиною, сідає близько труби, а щоб не боятися покійника, прийшовши до дому з похорону, заглядали в димохід [7].

Хоча в англійських словниках символів номінативна одиниця *chimney* не представлена, саме значенням кордону, через який можливе здійснення контакту між світами, наділена вона у наступних рядках вірша Г. У Лонгфелло "The Belfry Of Bruges": *At my feet the city slumbered. / From its chimneys, here and there, / Wreaths of snow-white smoke, ascending, vanished, ghost-like, into air* [16, с. 16]. Ліричний герой із захопленням описує башту, яка тричі вставши з руїн, продовжує зачаровувати людей своєю величністю. Так сталося і з ліричним героєм, який, опинившись під дією чар цієї славетної споруди, втратив відчуття реальності. Наведений мікроконтекст ВТ російський перекладач С. Таска передає відповідно: *Город спал еще, однако из трубы, то там, то сям, / Белоснежный дым курился, воспаряя к небесам* [8, с. 295]. Отже, слово-символ *chimney* у ПТ відтворено словниковим відповідником *труба*. За рахунок порівняння *ghost-like* у ВТ активується мотив іншосвіту. Хоча перекладач це порівняння елімінує, конкретизація *к небесам* у ПТ замість нейтральної обставини місця *into air* сприяє відтворенню думки ВТ саме про верхній іншосвіт.

Слово-символ *chimney* репрезентує кордон між світами у поетичному тексті Г. У. Лонгфелло "The Wind over the Chimney" [17]. Уже у назві номінація

wind виступає показником контакту із верхнім іншосвітом, який для людей є простором «чужим». Отже, вживання лексичних одиниць *chimney* та *wind* актуалізує центральні опозиції вірша – «свій»/«чужий» простір, «безпека»/«небезпека». Російський перекладач Б. Томашевський передає назву вірша як «*Ветер в камине*» [8, с. 379]. Варіантний відповідник до іменника *chimney* – *камин*, що постає центром «свого» простору [9, с. 109], не актуалізує значення кордону, який прагне перетнути іншосвіт в образі вітру.

Символічним значенням кордонів у вертикальному вимірі наділені номінації *bonnets* та *sandals* у поетичному тексті Е. Дікінсон "In lands I never saw – they say". Вершина та підніжжя гори у ВТ як кордони між блаженним «верхом» та світом людей, з одного боку, та світом людей та хтонічним «низом» – з іншого, представлені відповідно зазначеними номінативними одиницями: *In lands I never saw – they say / Immortal Alps look down / Whose Bonnets touch the firmament / Whose Sandals touch the town* [2, с. 26]. У цьому випадку спостерігаємо подвоєння символічного коду, адже номінації *bonnets* та *sandals*, поперше, позначають вершину та підніжжя гори, а по-друге, наділені символікою кордону, яка притаманна вершині та підніжжю гори. Російський перекладач Г. Кружков пропонує таку версію перекладу цих рядків: *Я знаю – в Альпах есть гора – / Запутана в снега – / Чей лоб касается небес – / Сандалы – городка* [2, с. 27]. Вживання іменника *лоб* замість лексичної одиниці *bonnet*, що, будучи головним убором, маркує кордон у вертикальному вимірі [9, с. 72], не є адекватним, адже номінація *лоб* не наділена символічним значенням кордону, будучи символом центру на рівні мікрокосму [9, с. 109]. Перекладач міг вжити, приміром, іменник *макушка*, *голова* або іншу номінацію, що маркувала б кордон, важливий у ВТ. Символіку номінативної одиниці *sandals* відтворено словниковим відповідником *сандалы*. Отже, невідтворення верхнього кордону призводить до певних порушень у відтворенні символіки наведеного мікроконтексту ВТ.

Подібним значенням кордону між верхнім іншосвітом та людьми є метафора *голова холмов* у ПТ Л. Ситника вірша "I'll tell you how the Sun rose" (Е. Дікінсон): *I'll tell you how the Sun rose – / A Ribbon at a time – / The Steeples swam in Amethyst – / The news, like Squirrels, ran – / The Hills untied their Bonnets* [3] – *Я расскажу вам, как восходит солнце. / По временам –*

лишь полоса / И баиня в море аметиста, / Где краски скачут белками на небеса / По головам холмов, поднявших шляпы [3]. У ПТ експліковано сему кордону із благим іншосвітом, зокрема і через ампліфікацію на *небеса*, що разом із конкретизацією до іменника *hills – головы холмов* – не спотворює авторової думки.

Символічним значенням кордону наділена номінація *heaven* у вірші Е. Дікінсон "Heaven" – is what I cannot reach": *"Heaven" – is what I cannot reach! / The Apple on the Tree / Provided it do hopeless – hang / That – "Heaven" is – to Me!* [3]. У російському ПТ Л. Ситника символічне значення неба відтворено словниковим відповідником *небеса* до слова-символа *heaven*: *Мне не допрыгнуть до небес – / До яблока на древе / Которое подвесил бес, / Не дотянутся – дева* [3]. Символічним значенням також наділене слово *apple*. З одного боку, все, що знаходиться на вершині дерева, наділене семантикою чарівного, божественного [9, с. 30]. Контекст вірша теж засвідчує знаходження плоду вгорі, адже лірична героїня констатує свою нездатність дотягнутися до нього. З іншого боку, у ВТ припускається, що це яблуко може бути *hopeless*, тобто його позитивна семантика хоча й спростовується, однак не змінюється різко негативною. У ПТ, номінацію *apple* передано словниковим відповідником *яблоко*, однак надто експліковано значення спокуси, яким традиційно наділений цей фрукт у християнстві, зокрема і за рахунок ампліфікації номінації *бес*. Перекладач ампліфікує також іменник *дева*, що призводить до трансформації модальності висловлення у ПТ.

Висновки. Об'єкти та явища оточуючої дійсності, що реалізуються у текстах культури через символи, загалом характеризуються подібністю сприйняття в англійській та східнослов'янській лінгвокультурах. Головним засобом відтворення символів кордону по вертикалі українською та російською мовами є словникові відповідники. Адекватному відтворенню символічного значення кордону по вертикалі також сприяє прийом конкретизації. Щодо неадекватного відтворення символів цієї групи, тенденції до конкретних способів та прийомів, що сприяють неадекватності, не виявлено, однак перекладачі часто вдаються до вільного поводження з ВТ, що може призвести до нівелювання символіки ВТ, навіть якщо певний символ відтворений.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антипенко Л.Г. Единство микрокосма и макрокосма. Новый подход к решению старого мировоззренческого вопроса / Л.Г. Антипенко // Вестник российского университета дружбы народов. – 2009. – №3. – С.16–23.
2. Дикинсон Э. Стихи из комода / Э. Дикинсон. – СПб.: Издательская Группа «Азбука-классика», 2010. – 256 с.
3. Дикинсон Э. Стихотворения [Электронный ресурс] / Э. Дикинсон. – Режим доступа: <http://lib.ru/POEZIQ/DIKINSON/stihi.txt>.
4. Елиот Т.С. Выбране / Т.С. Елиот. – К.: Дніпро, 1990. – 198 с.
5. Элиот Т.С. Стихотворения (1920) [Электронный ресурс] / Т.С. Элиот. – Режим доступа: http://lib.ru/POEZIQ/ELIOT/eliot1_02.txt.
6. Кикоть В.М. Підтекстовий образ, символ та переклад / В.М. Кикоть // Філологічні трактати. – 2013. – Т. 5. – С. 43–57.
7. Краткая энциклопедия символов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://symbolarium.ru>.
8. Лонгфелло Г.У. Песнь о Гайавате. Поэмы. Стихотворения / Г.У. Лонгфелло. – М.: Художественная литература, 1987 – С. 271–406.
9. Новикова М.А. Символика в художественном тексте. Символика пространства (на материале "Вечеров на хуторе близ Диканьки" Н.В. Гоголя и их английских переводов) : [учеб.пособие] / М.А. Новикова, И.Н. Шама. – Запорожье : СП "Верже", 1996. – 172 с.

10. Фоллмер Г. Эволюция и проекция – начала современной теории познания / Г. Фоллмер // Эволюция, культура, познание: антология / под. ред. И.П. Меркулова. – М. : ИФРАН, 1996. – С. 39–58.
11. Cirlot J.E. A Dictionary of Symbols: Second edition / J.E. Cirlot. – London : Routledge & Kegan Paul, 1971. – 419 p.
12. Dictionary of Symbolism [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://www.umich.edu/.../symbolismproject/symbolis...>
13. Eliot T.S. 1920. Poems [Electronic Resource] / T.S. Eliot. – Mode of Access: <http://www.bartleby.com/199/>.
14. Eliot T. S. The Waste Land [Electronic Resource] / T.S. Eliot. – Mode of Access : <http://www.poetryfoundation.org/poem/176735>.
15. Grzybek P. The Culture of Nature: The semiotic Dimension of Microcosm, Mesocosm and Macrocosm / P. Grzybek // Origin of Semiosis: Sign Evolution in Nature and Culture / [edited by W. Nöth]. – Berlin; New York: Mouton de Cruyter, 1994. – P. 121–138.
16. Longfellow H.W. Poems [Electronic Resource] / H.W. Longfellow. – 2004. – 467 p. – Mode of Access : http://www.poemhunter.com/i/.../pdf/henry_wadsworth_longfellow.
17. Longfellow H.W. The wind over the Chimney [Electronic Resource] / H.W. Longfellow. – Mode of access : <http://genius.com/Henry-wadsworth-longfellow-the-wind-over-the-chimney-annotated>.

REFERENCES

1. Antipenko L.G. The Unity of Microcosm and Macrocosm. A New Approach to the Solution of the Old World Outlook Question / L.G. Antipenko // Bulletin of Peoples' Friendship University of Russia. – 2009. – №3. – P.16–23.
2. Dickinson E. Poems from a Drawer / E. Dickinson. – St. P.: Publishing Group "Azбука-Klassika", 2010. – 256 p.
3. Dickinson E. Poems [Electronic Resource] / E. Dickinson. – Mode of Access: <http://lib.ru/POEZIO/DIKINSON/stihi.txt>.
4. Eliot T.S. Selected Poems/ T.S. Eliot. – K.: Dnipro, 1990. – 198 p.
5. Eliot T.S. Poems (1920) [Electronic Resource] / T.S. Eliot. – Mode of Access: http://lib.ru/POEZIO/ELIOT/eliot1_02.txt.
6. Kykot V.M. Implied Sense Image, Symbol and Translation / V.M. Kykot // Philological Treatises. – 2013. – V. 5. – P. 43–57.
7. Brief Encyclopedia of Symbols [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://symbolarium.ru>.
8. Longfellow H.W. The Song of Hiawatha. Poetry / H.W. Longfellow. – M.: Khudozhestvennaya Literatura, 1987 – P. 271–406.
9. Novikova M.A. Symbolism in a Literary Text. Space Symbolism (Case study of "Evenings on a Farm near Dikanka" by N.V. Gogol and their English Translations): [Study Guide] / M. A. Novikova, I.N. Shama. –Zaporozhye: Verzhe, 1996. – 172 p.
10. Vollmer G. Evolution and Projection – Introduction to Modern Cognitive Theory / G. Vollmer // Evolution, Culture, Cognition: Anthology / Edited by I.P. Merkulova. – M.: Institute of Philosophy of the Russian Academy of Sciences, 1996. – P. 39–58.

Reproducing the symbolism of border (vertical dimension) in Ukrainian and Russian translations of the British and American poetry of the 19th and the 20th centuries

Panasenko K. O.

Abstract. The article focuses on the problems of reproducing symbols of border in vertical dimension in Ukrainian and Russian translations of the British and American poetry of the 19th and 20th centuries so that to decrease difficulties a translator may come across while reproducing such elements of a literary text. The process of the research has made it possible to compare the basic meanings of the words marking symbols of border in vertical dimension in the British and American linguocultures, on the one hand, and East Slavic linguoculture, on the other, as well as to establish the key translation means of reproducing symbols represented in British and American poetry in its Ukrainian and Russian translations.

Keywords: translation, symbol, adequacy, boundary, vertical.

Воссоздание символики контакта (вертикальное измерение) в украинских и российских переводах англоязычной поэзии XIX-XX веков

Е. А. Панасенко

Аннотация. Статья посвящена проблематике воспроизведения символов границы по вертикали в украинских и русских переводах англоязычной поэзии XIX-XX вв. с целью минимизации трудностей, с которыми может столкнуться переводчик при воссоздании подобных элементов художественного текста. Процесс осуществления исследования предоставил возможность сопоставить основные значения слов-символов границы по вертикали в англоязычной и восточнославянской лингвокультурах и установить основные переводческие способы и приемы воссоздания символических значений, заложенных в художественном тексте, средствами языка принимающей культуры.

Ключевые слова: перевод, символ, адекватность, граница, вертикаль.